

ҒТАХА 16.01.09

DOI: <https://doi.org/10.62724/202440205>

Мұсаев Алпысбай Мұсаевич*¹

Филология ғылымдарының докторы, профессор, «Батыс Қазақстан инновациялық технологиялық университеті» ЖЖКББМ, Қазақстан Республикасы, 090006, Орал қ., Н. Назарбаев даңғылы, 194, tasimova0105@gmail.com ORCID ID: 0009-0008-3220-774X

ӨЗГЕШЕ ӨРНЕК ИЕСІ

Аңдатпа. Мақалада қазіргі қазақ әдебиетінің көрнекті өкілі, Қазақстанның Еңбек Ері, Мемлекеттік сыйлықтың иегері Әкім Таразидың творчествосы кеңінен талқыға түсіп, әдебиеттану ғылымын қағидаттары негізінде зерделенді. Осы кезеңге дейін жазушы шығармашылығы кейбір әдебиет зерттеуші еңбектерінде азды-көпті сөз болды. Бұл зерттеулерде Әкім Тарази еңбектері ғылыми тұрғыда талқыланып, әдебиетті сүйетін көпшілік қауымға бағытталған еді.

Әкім Тарази қазіргі қазақ прозасы мен драматургиясындағы көп қаламгерлердің бірі емес, ол уақыт шындығын, сол ортада өмір сүріп жатқан халықтың іс-әрекеттері мен адамгершілік дәрежесінің жәйін қамтиды, дүниеқоңыздық, тоғышарлық, өзімшілдікпен күрес сарыны авторлық мұратпен сабақтасып жатады.

Мақалада Әкім Тарази творчествосын оқыту мен зерттеу және жазушының прозалық, драмалық шығармаларын хронологиялық тәсілдер деңгейінде қарастыруды міндет етіп белгілеген Аталмыш тәсілдерге арқа сүйей отырып, қаламгердің заман мен қоршаған орта, адамның жан-дүниесі хақында ой пайымдаулары мен шындық дүниені және персонаждардың ішкі жан-дүниесіндегі өзгерістерді, құбылыстарды моделдеу тәсілдері қарастырылады. Жазушы шығармашылығы арқылы қоғамның өзегіне түскен жегі құрт секілді әлеуметтік типтерді бар қырынан көрсетеді. Бұл типтердің алаш жұртшылығының дағды-дәстүріне соншама кереғар, сүйкімсіз болғандығына жұртшылық көңілін аударуды мақсат етеді. Сайып келгенде ол шығармаларда қазақ жұртшылығындағы қиын да, проблемалы жайттардың саяси-әлеуметтік және рухани-мәдени салмағы таразыланады. Әкім Тарази шығармашылығында ұлттық құбылыстар мен игіліктер және еркін тұжырым пайымдалған шығармалардың қат-қабаттары жан-жақты зерттеледі.

Еңбектің теориялық және тәжірибелік құндылығы қазақ әдебиеттану ғылымында совет дәуірінде дұрыс деп танылған кейбір ұстанымдардың қазіргі егемен елдік, еркін тұжырымдар деңгейінде қайта баға беруінде болып отыр. Сонымен қатар қазақ әдебиеттану ғылымының әдіснамалық - теориялық тұсын дамытуға ықпал етеді.

Кілт сөздер. Әлеуметтік сарын, тоғышарлық тірлік, рухани азғындау, мансапқорлар, пайдакүнәмдер, тұспал, символикалық деталь, пародиялық образ, Гротескілік образ, сатиралық кейіпкерлер, карикатуралық тип, метафоралық тәсіл.

Кіріспе. Жиырмамыншы ғасырдың алпысыншы жылдары қазақ әдебиетіне көптеген жаңа есімдерді алып келумен қатар, рухани және әлеуметтік өміріміздің, қоғамымыздың дәуірге лайық шындығын ашуда, поэтикалық формаларымен бейнелеу құралдарын дамытуда жаңа кезең болды.

Суреттеу, бейнелеу, көркемдік тәсілдердің нақыш бояулардың, композициялық жағынан күрделенуі, қоғамымыздың дәуірге лайық шындығын ашуда, поэтикалық формалар мен бейнелеу құралдарымен дамыту қазақ әдебиетінің көркемдік ізденісінің жемісі еді.

Өткен ғасырдың алпысыншы жетпісінші жылдары қазақ әдебиетінде проза саласы барынша өркендеп, жаңа арнаға бет алды. Сан алуан тақырыптарда кең өріс алып, идеялық-эстетикалық ізденістер барынша дамыды. Сол заманның шындығын әдемі суреттеген роман, повестер, әңгімелер көптеп жарық көре бастады. Бұлардың қатарында Ә.Таразидың шығармалары классикалық дәстүрлерді сіңіре білген ұлттық әдебиетімізді байытқан дүниелер. Өмір шындығына бойлай сүңгіп, оның қат-қабат мәселелерін сомдауды мақсат етті. Және сол арқылы әлеуметтік өзгерістердің сырын ашып, әдебиеттің қоғамдық саяси рөлін дамытты. Бұл мақаланың мақсаты көрнекті жазушы Әкім Таразидың қажырлы қабілетінің арқасында әдеби айналымға енген туындыларын әрқилы тәсілдерге сүйеніп талқылап, әдебиетке құмар ғылыми көпшілік қауымға таныту және әдебиеттану ғылымының әдіснамалық-теориялық дейгейінің дамуына ықпал ету болып табылады.

Зерттеу материалдары мен әдістері.

Әкім Таразидың прозалық шығармалары мен драмасын зерттеуде кейбір әдебиеттанушылардың ғылыми еңбектері мен әртүрлі тақырыптағы монографиялары зерттеуіміздің әдіснамалық теориялық көзі болды. Жазушының баспадан шыққан шығармалары зерттеу объектісінің өзіндік рухани-мәдени сипаты мен туындыларындағы негізгі әдеби ағымдарды, әдеби кәркемдік дәстүрлерді топшылауға айқындауға мүмкіндік жасады.

Психологиялық әдіс туындысы ретіндегі автор мен кейіпкерлерінің ішкі жан-дүниесіндегі психологиялық ментальды құбылыстар, тірі пенденің басына түсетін жақсылық пен жамандық арасындағы арпалыс, рухани мүгедектік сипатын таразылау прозалық құрылымдық кодтардың астарын беруде пайдаланылды.

Герменевтикалық әдіс негізінде қаламгердің беруге тырысқан интеллектуалды пәлсапалық ой-түйіндері мен мәтіннің қат-қабатарында бүркемеленген өзіндік интонация көрсетілді.

Нәтижелер мен оларды талқылау. Мақалада алып империяның құрамында болып рухани дүниеміздің өміршеңдігі дамымағаны, шындық жағдайлардың үнемі айтыла бермейтіні, экономикалық мешеулікте отырғаны барлық кезеңде бірдей паш етіле қойған жоқ.

Алпысыншы - жетпісінші жылдардан бастап шын өмірдің шыншыл бейнесін жасау, тіршілік иіріміне бойлау, зерделі ой түйіндеу, әлеуметтік –эстетикалық мәселені ширықтыра сипаттау, бір ізділіктен іргені аулақ салу, тіл кестесін құлпыртуды Әкім Тарази шығармашылығынан айқын көреміз. Жетпіс-сексенінші жылдардан бастап қазақ прозасында проблематикалық өткірлік айқын көрінеді. Жалпылама өмірлік мақалалардың ырқында кету, мінез құлқы әр қилы характерлерді қызықтау тарихи шындықты толғай алмай, соның ізін қуалап кету қатты сиреді. Ендігі әдебиет қай кезеңдегі құбылысқа да ойлана қарауға, әр заман мен құбылысты салыстыра келіп өзінше ой толғауға ұмтылған философиялық байыптылыққа, әлеуметтік зерттеуге аналитикалық психологиялық объективтілікке ден қойды.

Заман талабына сәйкес уақыт алға тартқан мәселелерге назар аударыла бастады. Сонымен қатар, кеңестік идеология да әдебиеттен өмір шындығын мүмкіндігінше терең, айқынырақ көрсетуге бет бұрды. 1985 жылдан жариялылық кезең басталып, оның аяғы алып империяның ыдырауына әкелді. Осындай жағдайлар қазақ әдебиетінде жалпы өмірде ғана емес, тұтас қоғамда, адам болмысын, оның заманы мен қоғаммен байланысын сабақтастыра зерттеуге деген талап айқын қойылды. Осы дәуірдегі қазақ жазушыларының шығармалары өздерінің көркемдік әсерінің молдығымен, философиялық тереңдігімен, ұлттық болмысымыз бен рухани білім байлығымызды

танытумен әрі соған эстетикалық эмоциялық пәрмені арқылы игі ықпал жасаумен ерекшеленді.

Жазушылық өнері «Кұйрықты жұлдыздан» бастау алған Әкім Тарази өзінің кейбір тұрғыластары секілді қалың-қалың романдар жазуға асықпады, біреудің жылтырағына қызықпады. Өзі өмір сүріп отырған заманның бар сипатын табиғи қалпында суреттей білді. Кейіпкерлердің ішкі жан дүниесін сыртқа шығара алды.

«Үлкен ауыл» жазушының екінші кітабы. Бұл повесте жас мұғалім Мирастың қырсыры мол өмірдегі алғашқы әрекеттерінің бастауы, қоғамдық жағдаяттармен қарама-қарсы келуі, ізденуі, қателесуі, дұрыстық, шындық үшін өзіндік күресі суреттеледі. Повест мынандай суреттеулермен басталады: «Қаз бауыр бұлттар қалқып тұр. Төмен асты теп тегіс. Қалақпен сылап өткендей. Жота- жалы дудырап кеткен Аппақ экстазға енген ақ шашты дирежердің кейпі аспан тап таза. Ай бар. Топ-толық. Бұлт-бұлттың арасымен батыс қайдасың деп безіп барады [1, 3] немесе «Ай стында ақ шатырлы ақ лагер. Қамыс төбелі үш үй. Аралары оқшау-оқшау. Әр қайсысының алдында состиган-состиган бес алты терек [2,3]. Бұл шынында да Әкімге тән телеграфтық стиль. Бір сөйлемі кітаптың бір жарым бетін алып жататын Оралханның не Әбіштің шығармаларын оқып дағдыланған оқырман үшін ерекше көрінетіні шындық. Бұл бір қарағандағы жағдай. Туындының ішіне тереңірек бойласақ оқырманға түсініксіз болып тұрған сыртқы стильдік телеграфтық мәнердің астарында қалың құпия сырлар жатыр. Шыңырау иірімдерге тартып, оқырманды жетелеп шытырман ойларға алып кетеді.

Ә.Тарази нағыз суреткерлік кемеліне келген кезінде жазылған жаңа шығармасы «Тасжарған» романында да жоғарыда көтерілген мәселелерге жаңаша қырынан келген. Жазушының бұл романы бес дәптерден, яғни бес бөлімнен тұрады. Оның алғашқы екі дәптері «Бұлтқа салған ұясын» деген атпен жарық көрді. Романның оқиғасы Қазақстанның шығысындағы кенді Алтай өңірінде өтеді. Туындының түп-тамырында біріншіден атаққұмарлық, әлсіздің алдында әміршілдік, күштінің алдында жалтақтық психологияның тірі жанға тигізер зардаптарын қаламгерлік көзқараспен суреттеу орын алған. Романның эпилогында орыс әдебиетінің алыбы. Л.Н Толстойдың: «...Где вырождение зла, которого должно избегать? Где выражение добра, которому должно подражать в этой повести? Кто злодей, кто герой её?... Герой же моей повести, которого я люблю всеми силами души, которого старался воспроизвести во всей красоте его и который всегда был, есть и будет прекрасен – правда» [3.336],-деген сөздерін алуы да жайдан-жай емес шығар. Оқырман жұртшылық пен әдеби сын оны өте жылы қабылдады. Автор енді осы кітаптың қалған тарауларын жазып шығып, «Тасжарған» деген атпен оқырман қауымға ұсынды. Бұл тарауларда біраз уақыт өмірдің талқысына түсіп, ащысы мен тұщысын татып, өміріне елеулі сабақ алған Омардың өз жолын қайта тапқаны, қайта көтерілгенін көреміз. Жазушының ұсынатын мораль, көркемдік концепциясы – біреу, ол - әділеттің қаскөй дұшпаны- тоғышарлықпен күрес. Әкім Тарази бұл романда жекелеген тоғышарлықты сынап да батыл қадамдар жасайды. Басшылық қызметтегі адамдарды кейіпкер етуден жасқанбай, олардың жан сарайына үңіліп, психологиялық терең ізденістерге баруы құптарлық жай.

Кеңес сатира жанрын зерттеуші Ф Эльсбергтің Гоголь шығармалары хақында «Типи Гоголя отлигались вельгайшей правдивостью наглядностью и убедительностью обладают с тем насколько широко обобщающим нарицательным знагением, что до настоящего времени помогают изобличить пережитки никого в политике, в сознании и быту. Это настоящее «Знакомые незнакомцы»... [3.2096]

Ә. Таразидың «Тасжарған» романындағы Мәтеков де алабөтен жасалған жағымсыз образ: «Май жағып жалақ ернін жылтыратып қойып, жып-жылмағай болып отырған

шегір көз, шикіл сары жігіттің пысықтығы, тыңғылықты, үй шаруасына епсектігі таң қалдырарлықтай бірақ бұл пысықтық шамалыдан соң басқа арнаға түседі.

«Әйелі кетісімен есікті іштен кілттейді, телефонның құлағын тереді, көзін жұмып тұрып, төрт цифірді алады: бұл жолы іліккен әйелі екен. Әле-әле деп безектеп тұр. Мәтеков асықпайды, күттіріп барып:

- Алло, Сәлеметсіз бе? – дейді. Бұл сіз бе?
- Иә, мен. Сізге кім керек?
- Сіз керек...
- Қызық екен, сіз деген кім?
- Сіз. Сіздің байыңыз түнде қайда болғанын білесіз бе?

Бүгінгі іліккен әккі балық екен.

- Дурак.- деді трубканы тастай берді.
- [2. 464 б. сонда]

Аблез Кенжеевке өзінше «мәнді» хабарлар жеткізіп тұрады.

-Иә?

-...Омар шешесіне көмектеспейді...

-Оны менде білем.

-Соны...

- Менен несін сұрайсыз. Қолыңнан қаламыңды ешкім тартып алған жоқ қой.

-Әрине.

-Әрине болса, солай !

-Хош болыңыз...

-Тоқта! Сен анау Неталиевті тауып ал, ылбыраған байғұс, арызды да жөндеп жаза алмайтын көрінеді. Ерегіспен әдейі атты деудің орныны, қайдағы бірдеңені жазыпты. Көмектес соған. Анау бастығы шалықтап жүрген көрінеді ғой, соның орны босайды жақында...

-Түсіндім.

-Бар, бар!

-Кеттім, қош болыңыз.

- Сыпайысын...» [2.225 б.сонда]

Көп жағдайда Мәтековтың қулығына құрық болмайтын іс әрекет нысанаға алынды. Автор адам бойындағы жамандықты кешіруге болмайтынын сатиралық құрал әдістермен дөп басып, дәл бейнелеген. Сондықтан да мұндағы күлкі Мәтеков образын жасауда иірімді ирония, ащы сорказмді қолданғаны көзге ұрады.

Мәселен, енді Мамыржанның өз «өнеріне» кіріскен сәтін қараңыз: « Мәтеков енді Мамыржанды біржола билеп алады.... Жазатын Мамыржан, айтатын –Мәтеков, диктант жаздырған мұғалімдей үй ішін кезек жүріп сілтегенде Мамыржан әрең үлгеріп отырды.

Арыздары жақсы шықты, оны екеуі де сезіп көңілдері шалқып қалды...» [2.227б.сонда]. Сөз жоқ, осындай жағымсыз құбылыстармен күресуде сатира мен юморға зор міндеттер жүктелді. Бұл көп жағдайда жазушы шеберлігіне де байланысты. Сатира теориясын терең игеріп жанр мен формасын тауып жазған Әкім Тарази жоғары талап үдесінен шыға алғаны анық.

Шындығында «Тасжарған» романында Аблез, Мәтеков сынды ерекше типтерді былай қойғанның өзінде, Мамыржан, Кашафов, Қойкелді, Әли, Жамалладин, Сомжүректер бір-біріне ұқсамайтын типтік характерлер. Мамыржанның ынжықтығы, жағымпаз, жалтақтығы, Кашафовтың уәдешіл, іс бітірмейтіндігі, Қойкелдінің қорқаулығы, адамдар арасына ой тастауға шеберлігі, Әлидің дәрекілік, дүниеқоңыз ішмерездігі, Жамалладиннің жершілдігі, рушыл пасықтығы, Сомжүректің адамды мезі ететін дарақылығы бәріде біздің қоғамымызға, моралімізге жат мінез,

пиғылдар. Бұлардың барлығы да жағымсыз жандар, бірін-бірі қайталамайтын қимыл-әрекеттің иесі. Бірақ мұның бәріде жазушының негізгі идеясын жүзеге асыру үшін алынған. Жазушы жақсылықты да, жамандықты да кейіпкер қарекеті арқылы көрсетеді.

Роман туралы белгілі жазушы-драматург, Қазақстанның Еңбек Ері Дулат Исабеков: «Қазіргі уақыт тақырыбын негіз еткен бұл интеллектуалды туындының ұтымдылығы шындығында дер едім. Қазіргі уақытта өзіміз тағдыр өмір сүріп отырған кездің бар сыр-сипатын, сыртқы-ішкі көріністерін шынайы қалпында бейнелей білген қаламгерге риза болмасқа болмайды» [4;11] деп жазған еді.

Әкім Тарази шығармаларынан телегей теңіз суреттеулер мен басы артық оқиға табу қиын. Ондағы сатира поэтикасында - нақтылық, сюжет қоюлығы, психологиялық иірімдер мен характерлерді жаңаша көрсету, оны типтік дәрежеге дейін көтеру, кейіпкерлердің осы сәттегі жәйін жарқыратып ашу кездеседі. Автор астарлап айту шебері, шығармаларында ишара, меңзеу, тұспалдау, кішкентай деталь арқылы-ақ кейіпкер суретін беру жиі ұшырасады.

Қаламгердің кейбір бейнелері пародиялық мақсатта да жасалынады. Оның кейіпкерлері – сайқымазақтық қана емес, әдебиеттік тип.

« Ә. Тарази творчествосын оқырманымен тығыз сабақтастыратын басты ерекшелік – ол ешкімге ақыл айтпайды. Ешкімге жақсы бол, түзу жүр деп үгіт-насихат айтпайды. Жазушының мұраты адамдар арасындағы шынайы байланыстар сырын ашу, күнделікті өріп жүрген шындық құдіретін шеберлікпен зерттеу[5, 36]. Оның «Қиян соқпақ» кітабындағы Сәтжан, Аяз, Қодырқұлдар данышпан да емес, періште де емес және жасанды да емес , жанды бейнелер. Бүгінгі күрделі де тартысты заманның кейіпкерлері, өз замандастарымыз. Жазушы творчествосында көрініс беретін өмір суреттері шынайылығымен құнды.

Жазушының екінші шығармасы «Москва-Баласаз» деп аталады. Қарапайым кішкентай ауылда болған қанды оқиғаға құрылған шығарма композициясы жан түршігерлік баяндаумен басталып кетеді[6, 89]. Алдыңғы «Жазадағы» Або сияқты образ мұнда да бар. Ол - Рауыз (Асылбек Васильев) және Абралы. Жалпы бұл екі туынды идеялас, тақырыптас ретінде қарап, циклды шығарма деп те тануға болатындай. Қашанда қоғам дертінің нақты диагнозын қоятын жазушылар қоғамы екені бесенеден белгілі [7,86]. Сондықтан болашақта мұндай ауытқушылықтың алдын алу мақсатында, яғни профилактикалық шара ретінде қаламгер қанша шығарма жазса да, көптік етпейтінін Әкім Таразидың осы екі туындысынан аңғаруға болады

Қалам қарымымен адамзат санасында беймағлұм мәліметтерді ашуға тырысатын жазушы Әкім Тарази шығармашылығы стилінің сонылығымен оқырман қауымының назарын бірден өзіне аудартады. Тұспалмен, символикалық детальдармен өз ойын оқырмандарына әсем бояу гаммасының үйлесімімен бере білетін жазушы бұл туындысында Абралыға қара костюм, ақ көйлек, қара галстук кигізуі арқылы сюжет желісінің тамаша кульминациясын жасаса, ал кейіпкерлерінің түс көруі арқылы болашақ болар оқиғалардың концепциясын түзейді, яғни фантастикалық, мифологиялық детальдармен тартысқа толы сюжеттер желісімен бастамасын жасайды.

Кесек-кесек прозалық шығармаларымен көпшілікті мойындатқан белгілі жазушы Әкім Тарази драматургия жанрына да біраз қалам тербеген жан. Шығармаларында адам психологиясын тереңнен зерттейтін жазушы драмаларында да мәселе көтеруге, пьеса оқиғасын шиеленіске құруға, характерді сомдауға арнаған. Әкімнің суреткерлік шеберлігі мен өмірлік позициясы драмалық туындыларын да әсте солғын тартпай, жанр табиғатына тән айқындық пен эмоциялық әсер алып жатады. Бұл туралы жазушы-этнограф Ақселеу Сейдімбеков «Ол алпысыншы жылдары қазақ сахнасына адам мен қоғам туралы айтатын тарихи романтикалық сарындағы пьесалардың қатарына адам мен

қоғамды көрсететін пьесаларды қолдаса көтеріп шыққан драматургтеріміздің бірі»- деген еді[8, 56]. Автордың диалог құра білу шеберлігі өте жоғары деңгейде өрілген. Біріншіден астарлы қалжың өткір күлкі тудыратын элементтерге толы болса, екіншіден, терең пәлсафалы қаһармандар тартысы, образдар мінез-құлқы қарама-қарсы кейіпкерлердің жауаптасуы кезінде айтылар сөздер мазмұнынан көрініс табады. Жауаптасу кезінде кейіпкерлердің әр сөздерінен кейіпкердің өмірі, бейне әрекеті сол кезең дәуір шындығымен байланысты танылады.

Оның «Тыныш көшедегі көгілдір үй» атты драмасы кейін «Күлмейтін комедия» деп өзгертілді. Комедиялық шығарманың әр элементі күлкі тудыратындай болуы қажеттілігін ескерер болсақ, бұл шығарманың «күлмейтіні» қалай? Автор мұнымен не айтқысы келіп тұр? Нені меңзейді?

Шығарманың басты кейіпкері Асан көгілдір үйдің – иесі. Екі бөлімді комедиядағы негізгі оқиға осы Асанның маңайында болып жатады. Драмалық қақтығыстардың үдерісінде тым жақсы қызметі бар, үй-жағдайын жасап алған Асанның адами бейнесі ашыла түседі. Сөйлеген сөзінен оның кім екені де көрініп қалады. Автор осы кейіпкер арқылы адамдар бойындағы тоғышарлық мінезді, сәл нәрседен бас пайдасын іздейтін пайдакүнемдікті әшкере еткісі келгендей. Шығармадағы Асанның бейнесі күлкі шақырғанмен, сіз оған күле алмайсыз. Оның бойындағы адамилықтан ада қасиеттер көрерменге көрініп тұр. Сәнжанның сүйген қызы Райды айламен алақанына қондырған Асан көп нәрседен ұттым деп жүреді. Осындай әрекеті үшін Асан адам құрметтеуге тұрмайтын бейнеге айналады. Автордың айтайын деп тұрғаны адамдар арасындағы достық пен адамгершілік қасиеттердің аяқ асты болуы, адам бойындағы асыл сезімдерге кір келтірмейтін жандардың да өз арамызда толып жүргенінен хабардар ету сияқты. Шығарма Райдың сүйіспеншілік сезімін ажырата алмай жынданып кетуімен аяқталады. Алайда Асан қасындағы жан-жарының осындай күйге қалай, не үшін тап болғанын бағамдай алмайды. Өйткені, оған адамның ішкі жан дүниесін ойлаудың өзі жат еді[9.10.]

Драматург жазушы өзінің екі бөлімді «Жолы болғыш жігіт» драмасында кешегі Кеңестік дәуірдегі совхоз өмірінен көрініс береді. Ондағы тартыс, кейіпкерлердің бірін-бірі іліп қағуды жазушының шұрайлы тілімен берілген. Кейіпкерлердің жұрт алдында ойлануы, қателесуі, жеңуі мен жеңілуі осының бәрі драманың тілі арқылы көрерменін еліктіріп тартып отырады.

Драма тілі, характер қақтығысы көркем туындының ең жоғарғы көркемдік – сатысы. Бұл тұрғыда профессор Р.Нұрғали «Тегі тілі нашар шығарма өрге баспайды, тілі нашар пьесаға күн жоқ...» [11. 87 б] деп орынды пікір білдіреді.

Әкім Таразидің «Люстрасы» фарс-трагедия. Аталмыш шығарма драматургтың соны ізденісінен туған жаңа дүние. Драматургияның әсерін күшейту жолындағы теерн ізденіс, ғажайып жанрды дәуір деңгейінен төмен түсірмеу, соның ұшқырлығы мен көкейкестілігін, нанымдылығы мен шынайылығын әлсіретіп алмау, қайта өркендете түсудің қамы болса керек. Өркендеп, өскен драматургия өзінің өткір сыншылдығыменен заман тудырған жәйттарды мінеп, түстеп отыруға күш салады.

Драмалық шығармалардағы негізгі қолданылатын құрал – диалог. Ал диалогтың басты қызметтерінің бірі кейіпкер бейнесін сомдау болатыны күмәнсіз. Қаламгер шығарма барысында шынайы диалог құрып, өмір шындығын көрсетіп отырады. Сөз саптау үстінде астарлы қалжың, өткір әзіл, мысқыл күлкі тудыратын жағдаяттар кіріктіріліп жанды жүйе туғызады. Кейіпкерлердің шынайы қақтығысы кезінде олардың міне-құлқы ашылады. Қарама-қарсы кейіпкерлердің жауаптасуы кезінде ауыздарына қажетті сөзді сала білу нағыз шеберлік. Сөз тартысына түскен сәтте кейіпкерлердің әр

сөздерінен олардың өмірі, бейнесі, әрекеті сол кезең уақыт шындығымен сабақтасып жатады.

Көрнекті жазушы-драматург Әкім Таразидің алпысыншы жылдардың ортасынан бері қарайғы қазақ ұлтына шынайы шығарма сыйлаған қаламы жүйрік қаламгер. Оның туындылары драматургия жанрындағы замандас драмашылар шығармаларымен салыстыра қарағанда, тақырып тұрғысынан да, ой салу жағынан да, кейіпкер жасау, тартыс туындату, мінез суреттеу тұрғысынан да есте қаларлық, санаға әсер еткіштігімен де, терең де мағыналылықпен ерекшеленді. Шығармашылық жолы Кеңес цензурасының қамшысынан қан тамып тұрған кезінде қалыптасқан жазушы халқының рухани игілігіне айналған ірі-ірі туындылар жазды. Сол замандарда дайын жоспарға құрылған, идеясы өзекті, тақырыбы актуалды талай кітаптар баспадан мыңдаған тиражбен шығып, өз уақытында мақтау-марапатқа ие болып, беделді сыйлықтарды иеленгені де белгілі. Бірақ замананың ұзын сапарында халық жадынан ұмытыла бастайды. Жаңа заманның сұранысына жауап бере алмаған, өзіндік ерекшеліктері жұтаң, ойға тайыз, жасанды тартыстарға құрылған, мұндай туындылардың дүниеге келуіне жазушылардың қолын байлаған заманда уақыт талабына сай туындылар туғызған қаламгерлер болды. Сондай қаламгердің бірі де, бірегейі де Әкім Тарази еді[12].

Қарымды қаламгердің роман-повестерінде, драмалық туындыларында қу құлқын үшін жүрген кейіпкерлер, олардың аярлық қылықтары, мансап үшін жанталасқан күрестері, келеңсіз іс-әрекеттері, жанды суреттерінің көш керуені көз алдымызда өтіп жатады. Қатаң идеология билеген кеңестік қоғамда өз пікірі бар ірі тұлғалардан, халықшыл, ұлтшыл азаматтардан гөрі, жоғардан түскен бұйрықты бұлжытпай орындайтын орташалар пайдалы. Парасатты, білікті, талантты, талапты жандар қолында мансабы бар орташаларға қызмет жасауы тиіс. Бұл өмірі ашық айтылмайтын, әміршіл-әкімшіл жүйенің жазылмаған қағидасы. Осы шындықты ашып көрсетуге де қазақ жазушыларының ішінде Ә.Таразиге жете алатыны кемде-кем.

Қорытынды. Мақалада өткен ғасырдың алпысыншы жылдары қазақ әдебиетінің дамуына зор үлес қосқан талантты прозашы Қазақстанның Еңбек Ері, Мемлекеттік сыйлықтың иегері, Әкім Таразидың шығармаларына талдау жасалды. Жазушының еңбектеріне байланысты теориялық мәселелер баяндалды.

Зерттеу жұмысында Әкім Тарази өмір сүрген заман және оның туындыларындағы басты ізденістер мен прозалық жаңшыл ағымдар психологиялық және мәдени-тарихи, салыстырмалы-тарихи және герменевтикалық әдіс-тәсілдер деңгейінде зерделенді.

Оның қаламынан туған хикая, повестердің, романдардың, драмалық шығармалардың негізгі тақырыптық өрісі адамгершілік мәселесін қамтиды. Дүниеқоңыздық, тоғышарлық, өзіншілдікпен күрес сарыны авторлық мұратпен сабақтасып жатады. Саналы өмірін қаламгерлікке, творчествоға арнаған жазушы стилі үнемі даму үстінде, үздіксіз ізденісте болғанын байқаймыз. Іш пыстырар ұзақ баяндау мен кейіпкердің жан дүниесінің қалың қыртысын ашар психологиялық анализге бармай, негізгі салмақты шиыршық атқан шымыр диалогке, ширақ дамиды оқиғаға, ұтымды детальдарға салатыны жазушының басты ерекшелігі, дара стилі екені дәлелденді.

Ә.Тарази шығармаларында «кішкентай» пенделер мен тұлғалар арасындағы тартыс ақиқат пен жалғандықтың, жақсылық пен жамандықтың арасындағы тайталас, күрес. Бұл күрес бүгін ертең түгесілмейді. Ірі тұлғалар толық рухани азаттыққа жеткенше тоқтатпайды бұл күресті. Бұл мағыналы, адами өмір үшін –күрес. Сондықтан да жазушы туындылары рухани-мәдени өміріміздің күре тамырындай болып оқырман зердесіне жан бітіріп тоқтаусыз алға жетелейді[13].

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

- 1 Тарази, Ә. Үлкен ауыл [Текст] / Ә.Тарази – Алматы: «Жазушы», 1986. – 120 б
- 2 Тарази, Ә. Тасжарған [Текст] / Ә. Тарази – Алматы: «Жазушы», 1980.-235 б.
- 3 Эльсберг, Я. Вопросы теории сатиры [Текст] / Я. Эльсберг – М.: «Советский писатель», 1957. – 468 с.
- 4 Исабеков, Д. // Қазақ әдебиеті. [Текст] / Д. Исабеков – 1984 –11б.
- 5 Мұсаев, А. Тарази тағылымы [Текст] / А. Мұсаев – Алматы: «Фолиант», 2009. – 114 б
- 6 Тарази, А. Москва–Баласаз: (хикаят) [Текст] / А. Тарази // Жұлдыз. – 1992 – №1.– 19-56 б
- 7 Тарази, Ә. Жаза: роман және хикаяттар [Текст] / Ә. Тарази. – Алматы: Санат, 1998. – 349 с.
- 8 Сейдімбеков, А. «Қазақ әдебиеті» [Текст] / А. Сейдімбеков – 1983. – 30 қараша – 11 б.
- 9 Мусаев, А. Қазақ драматургиясы [Текст] / А. Мусаев – Алматы:«ССК баспасы», 2019. – 178 б
- 10 Мусаев, А. «Поэтика казахской сатиры» [Текст] / А. Мусаев – Алматы: «Санат», 1997 – 190 с.
- 11 Нұрғалиев, Р. Арқау. [Текст] / Р. Нұрғалиев – Алматы: «Жазушы», 1991 – 87
- 12 Тарази, А. Голубая колыбель [Текст] / А. Тарази – М: «Сов. писатель», 1988
- 13 Мұсаев, А. Жетінші асу [Текст] / А. Мұсаев – Ақтөбе: «Принт», 2018.– 432 б .

REFERENCES

- 1 Tarazi A. Ylken auyl [Big village]. Almaty: «Zhazushy», (1986): 120 b. – (In Kaz)
- 2 Tarazi A. Tazhargan [Tazhargan]. Almaty: «Zhazushy», 1980: 235 b. – (In Kaz)
- 3 El'sberg Ya. Voprosy teorii satiry [Questions of the theory of satire]. El'sberg Ya.-M.: «Sovetskij pisatel'», (1957): 468s. – (In Rus)
- 4 Isabekov D. // Kazakh adebieti [Kazakh literature.].(1984): 11bet. – (In Kaz)
- 5 Mysaev A. Tarazi tagylymy [Tarazi lessons]. «Foliant»,(2009): 114 b. – (In Kaz)
- 6 Tarazi A. Moskva–Balasaz : [Moscow-Balasaz : (story)]. Zhyldyz, (1992), №1, 19-56 b. – (In Kaz)
- 7Tarazi,Ә.Zhaza : roman zhane hikayattar [Punishment: novel and stories]. Almaty, Sanat, (1998): 349 s. – (In Kaz)
- 8 Sejdimbekov A.// «Kazakh adebieti»["Kazakh literature"]. (1983): 30 karasha,11 b. – (In Kaz)
- 9 Musaev A. Kazakh dramaturgiyasy [Kazakh drama]. Almaty:«SSK baspasy», (2019): 178 b. – (In Kaz)
- 10 Mусаev А. «Poetika kazahskoj satiry» ["Poetics of Kazakh satire"]. Almaty: «Sanat», Harakter i rol' komicheskogo v poetike A.Tarazi, 94-12s.(1997):190s. – (In Rus)
- 11 Nyrgaliev R. Arkau.- [The rope.]. Almaty: «Zhazushy», (1991): 87s. – (In Kaz)
- 12 Tarazi A. Golubaya kolybel' [The Blue Cradle]. M: «Sov. pisatel'», (1988) – (In Rus)
- 13 Mysaev A. Zhetinshi asu [Seventh pass]. Aktobe: «Print», (2018): 432 b. – (In Rus)

ОБЛАДАТЕЛЬ ОСОБОГО ВЫРАЖЕНИЯ

Аннотация. В статье рассматривается творчество выдающегося представителя современной казахской литературы, Героя Труда Казахстана, лауреата Государственной премии акима Тарази с точки зрения требований литературоведения. В статье поставлена цель обучения и изучения творчества Акима Тарази и изучения

прозаических, драматических произведений писателя с точки зрения хронологических и сравнительно-исторических, герменевтических методов. С помощью этих методов рассматриваются авторские представления о времени и пространстве, о человеческом бытии и способы моделирования реального мира и внутреннего мира его героев. Кроме того, в произведениях раскрывается социально-общественный, культурный характер сложных проблем казахского общества. В творчестве Акима Тарази отражены многоуровневые ситуации национального бытия и мысли свободолюбия. Научная и практическая ценность исследования измеряется тем, что в казахской литературоведении отдельные суждения советского периода переоцениваются с позиций современной независимой страны, а также вносят вклад в совершенствование методолого – теоретического аспекта Отечественной литературоведческой отрасли.

Ключевые слова. Социальный интерес, тупость, духовное вырождение, карьеристы, корысть, намек, символическая деталь, пародийный образ, гротескный образ, сатирические персонажи, карикатурный тип, метафорный подход.

THE OWNER OF A SPECIAL EXPRESSION

Abstract. The article examines the work of an outstanding representative of modern Kazakh literature, Hero of Labor of Kazakhstan, Laureate of the State Prize Akim Tarazi from the point of view of the requirements of literary criticism.

The article sets the goal of teaching and studying the creativity of Akim Tarazi and studying the prose, dramatic works of the writer from the point of view of chronological and comparative historical, hermeneutic methods.

With the help of these methods, the author's ideas about time and space, about human existence and ways of modeling the real world and the inner world of his characters are considered. The writer shows the social types, such as the worm, that penetrate into the core of society through his work. These types are designed to draw the reader's attention to how much they influenced the Kazakh identity. In addition, the works reveal the socio-social, cultural nature of the complex problems of Kazakh society. The works of Akim Tarazi reflect the multilevel situations of national existence and the thought of freedom. The scientific and practical value of the research is measured by the fact that in Kazakh literary studies, certain judgments of the Soviet period are overestimated from the standpoint of a modern independent country, and also contribute to the improvement of the methodological and theoretical aspect of the Domestic literary branch.

Key words. Social interest, stupidity, spiritual degeneracy, careerists, greed, hint, symbolic detail, parody image, grotesque image, satirical characters, caricature type, metaphorical approach.